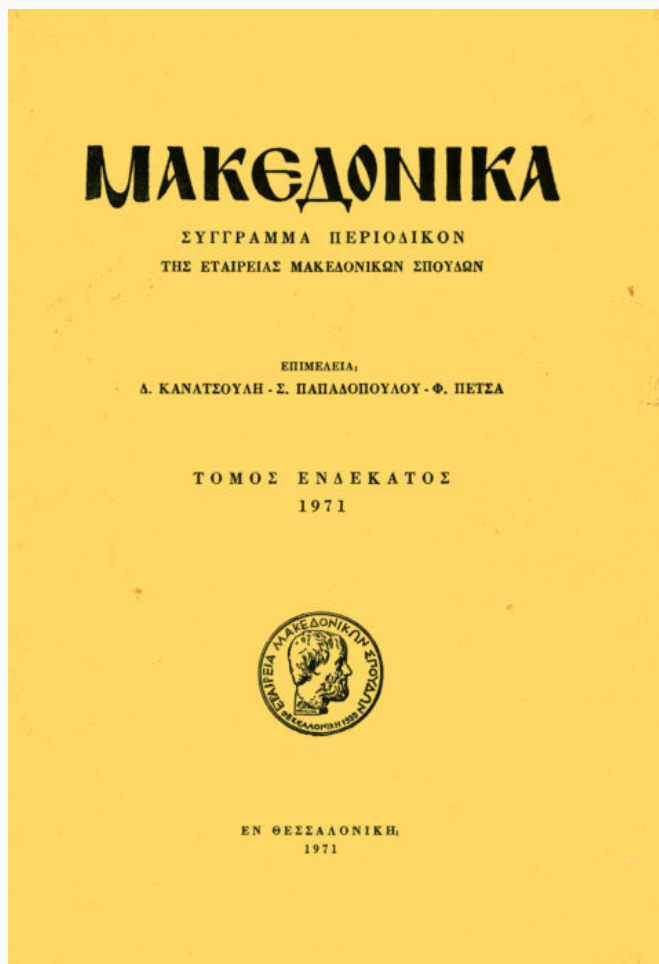

Μακεδονικά

Τόμ. 11, Αρ. 1 (1971)

Επιγραφή στους Αγίους Αναργύρους Καστοριάς

Χαράλαμπος Ν. Μπακιρτζής

doi: [10.12681/makedonika.944](https://doi.org/10.12681/makedonika.944)

Copyright © 2014, Χαράλαμπος Ν. Μπακιρτζής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπακιρτζής Χ. Ν. (1971). Επιγραφή στους Αγίους Αναργύρους Καστοριάς. *Μακεδονικά*, 11(1), 324–334.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.944>

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΣΤΟΥΣ ΑΓΙΟΥΣ ΑΝΑΡΓΥΡΟΥΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Στὸν νάρθηκα τῆς μικρῆς βασιλικῆς τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων στὴν Καστοριά, στὰ σημεῖα ὅπου οἱ τοιχογραφίες τοῦ 12 αἰ. ἔχουν ἐκπέσει, διακρίνονται ἀρχαιότερες παραστάσεις, ποὺ ἀνήκουν στὴν πρώτη τοιχογράφηση τῆς ἐκκλησίας καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν G. M i l l e t στὶς ἀρχὲς τοῦ 11 αἰ. (L'École Gr. dans l'Architec. Byzant. σ. 22), τὸν Α. Ὁ ρ λ ά ν δ ο στὰ μέσα τοῦ 11 αἰ. (ABME 4 (1938) 59-60) καὶ τὸν Σ τ υ λ. Π ε λ ε κ α ν ί δ η στὶς ἀρχὲς τοῦ 10 αἰ¹. (Καστορία, 17, πίν. 38α, 41 καὶ Λεύκωμα Διεθνoῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης 1970, σ. 263). Ἡ ὁμοιότητα τῶν θεμάτων καὶ στὰ δύο στρώματα τῶν τοιχογραφιῶν ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ τοιχογράφηση τοῦ 12 αἰ. ἀκολούθησε, ἐν μέρει ἢ συνολικά, τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ πρώτου στρώματος, τοῦ ὁποῦ διακρίνονται οἱ ἐξῆς παραστάσεις: ὁ ἅγιος Βασίλειος καὶ ὁ ἅγιος Νικόλαος στὴν ἄντυγα τοῦ νοτίου τόξου ποὺ στηρίζει τὴν καμάρα τοῦ νάρθηκα· ἕνας ἄγγελος, ὁ ἅγιος Κωνσταντῖνος καὶ ἡ ἁγία Ἑλένη στὸν βόρειο τοῖχο. Δίπλα τους, στὴν ἀνατολικὴ γωνία, στὴ στενὴ ἐπιφάνεια ἀνάμεσα στὴν πόρτα ποὺ ὁδηγεῖ πρὸς τὸ βόρειο κλίτος τῆς βασιλικῆς καὶ στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ νάρθηκα, ὑπάρχει, στὸ ἴδιο πάντοτε στρώμα, τὸ πρῶτο, παράσταση μεσήλικα ἄνδρα σὲ στάση δέησης καὶ ἐπιγραφὴ γραπτὴ μὲ λευκὸ χρῶμα (Σ τ υ λ. Π ε λ ε κ α ν ί δ η ς, Καστορία, πίν. 41β). Παράσταση καὶ ἐπιγραφὴ ὥστόσο δὲν εἶναι ἀπολύτως σύγχρονες. Ἡ μορφή τοῦ δεομένου εἶχε ἀρχικὰ ζωγραφιστεῖ, ὅπως ἐξάλλου ὅλες οἱ παραστάσεις τοῦ πρώτου στρώματος, σὲ σκοτεινὸ γαλάζιο κάμπο. Ἡ ἐπιγραφὴ γράφτηκε ἐπάνω σὲ ἀνοιχτὸ καστανὸ χρῶμα, ποὺ κάλυψε τὸν παλιότερο σκοτεινὸ γαλάζιο κάμπο τῆς παράστασης. Κατὰ τὸν ἐπιχρωματισμὸ ἡ μορφή τοῦ δεομένου διατηρήθηκε σχολαστικὰ ἀνέπαφη. Καλύφθηκε μόνον ἓνα μέρος τοῦ ὄμου καὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονά του. Ποιὰ ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἐπέμβασης; Πρόκειται γιὰ ἀπροσεξία ἢ γιὰ ἡθελημένη διόρθωση τῶν ἀναλογιῶν τοῦ δεομένου;

Ἡ χρονικὴ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὴν παράσταση καὶ στὴν ἐπιγραφὴ δὲν εἶναι μεγάλη, γιατί ἡ μορφή τῶν γραμμάτων αὐτῆς τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ὅλων τῶν ὑπολοίπων ἐπιγραφῶν τοῦ πρώτου στρώματος, παρὰ τὶς ἐπιμέρους

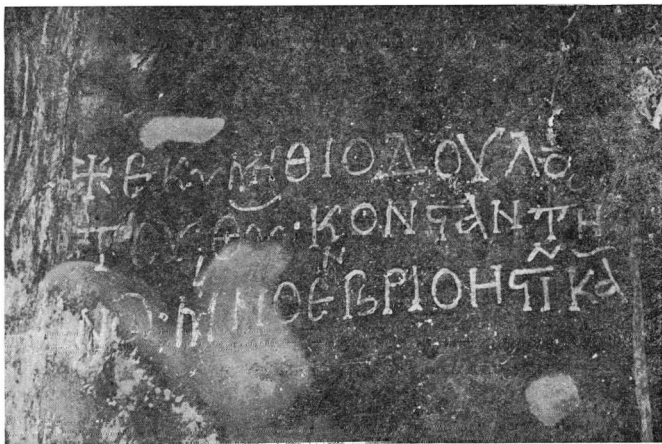
---

1. Εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ κάθε βοήθεια τοὺς καθηγητές μου κ.κ. Στυλ. Πελεκανίδη καὶ Α. Πολίτη, τὸν κ. Κ. Χατζηγάλη καὶ τὸν κ. Γ. Τουράτσουλου.

διαφορές, ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικά καὶ ἀνήκουν στὴν ἴδια ομάδα (πίν. I, III/1, 2, 3).

Ἡ ἐπιγραφή εἶναι γραμμένη μὲ κεφαλαῖα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, γράμματα σὲ τρεῖς στίχους (εἰκ. 1). Ἡ στενότητα τοῦ χώρου ἀνάγκασε τὸν γραφέα νὰ συμπτύξει τὶς λέξεις, τοῦ τρίτου κυρίως στίχου. Ἔτσι δημιουργήθηκαν ὁρισμένες δυσκολίες στὴν ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς.

Μήκος στίχων 30 ἑκατοστά. Ὑψος γραμμάτων 2-3 ἑκατοστά.

Εἰκ. 1. Ἡ ἐπιγραφή

Στίχ. 1. ΕΚΥΜΗΘΙ. Κατ' ἐξοχὴν χριστιανικὴ ἔκφραση τοῦ «ἀπέθανε». Συναντᾶται ὅμως καὶ στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς· ἤδη στὸν Ὅμηρο, μεταφορικά, μὲ τὴ σημασία τοῦ «ἀποθνήσκω»· «κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον» (Ἰλ. Α 241). Ἀνάλογη μεταφορικὴ σημασία ἔχει καὶ τὸ ρῆμα «ἐτελειώθη» (L a m p e, A Patristic gr. lex. 1383). Ἡ προσδοκία τῆς ἀνάστασης τῶν νεκρῶν καθιέρωσε στὰ χριστιανικὰ χρόνια τὴν πεποίθηση ὅτι θάνατος δὲν σημαίνει τέλειος ἀφανισμὸς ψυχῆς καὶ σώματος, ἀλλὰ κοίμησις προσωρινὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς τῇ Μέλλουσα Κρίσει. «Καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς· Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν. εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτῷ· κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται. εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει» (Ἰω. ΙΙ, 11-13). «Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ τόπος κοιμητήριον ὠνόμασται,

ἵνα μάθης ὅτι οἱ τετελευτηκότες οὐ τεθνήκασι, ἀλλὰ κοιμῶνται καὶ καθεύδουσιν» (Ἰωάννης Χρυσόστομος. Τὰ χωρία ὅπως καὶ ἄλλα σχετικά καὶ στὸν N. B e e s, Die Griech.-Christ. Inschrif. des Pelopon. Isthmos-Korinthos, 69).

Γιὰ τοὺς ἐπιγραφικοὺς τύπους «ἐκοιμήθη», «κοίμησις», «κοιμητήριον» βλ. N. B e e s, ἔ.ἀ., 38. Στυλ. Πελεκανίδης, Ἡ ἔξω τῶν τειχῶν παλαιοχρ. βασιλ. τῶν Φιλίππων, AE 1955, 163, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

Μ, Η ἐνωμένα σὲ συμπίλημα. ὡ ἀντὶ ΟΙ. Τὸ ὡ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀλφάβητο τῆς μικρογράμματης γραφῆς. Ἰ ἀντὶ Η (πρβλ. EKYMHΘΙ στὴν ἐκκλησία Egri Tas τῆς Καππαδοκίας, (N. καὶ M. Th i e r r y, Nouvelles Églises rupestres de Cappadoce, 70, εἰκ. 14), τοῦ 11 αἰ. (J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e, Nouvelles notes Cappadociennes, «Byzantion», τ. 33 (1963) σ. 171). Τὰ «λάθη» εἶναι πολὺ συνηθισμένες περιπτώσεις γιωτακισμοῦ (βλ. Γ. Ν. Χ α τ ζ ι δ ά κ ι ς, MNE Β', 587-589. M. G. L e f e b v r e, Recueil des inscript. gr.-chrét. d'Egypte, XXXVIII). Τὰ λάθη τοῦ γιωτακισμοῦ δὲν ὀφείλονται μόνο στὴν ἀμάθεια καὶ τὴν ἀδιαφορία τοῦ γραφέα (G. d e J e r p h a n i o n, Les Églises rupestres de la Cappadoce, I, 163, 548-9, II, 416-7. J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e, ἔ.ἀ., 129). Ἐχουν σχέση καὶ μὲ τὸν προφορικὸ λόγο καὶ τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα (E. L e g r a n d - H. P e r n o t, Précis de Prononc. gr. 14. A. M i r a m b e l, Hist. et Struct. à propos des dialectes neo-hellén. «Glotta», τ. 39 (1961), σ. 238 κ.έ.).

Ἡ μεγαλογράμματη γραφὴ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Καστοριάς ἔχει, ὅπως θὰ δοῦμε, ἔντονες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν μικρογράμματη. Αὐτὸ τὸ φαινόμενο συναντᾶται στὴν μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ γραφὴ κυρίως ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 9 αἰ. ὥς τις ἀρχές τοῦ 11 αἰ. Στὴν ἴδια ἐποχὴ τοποθετοῦν τὴν ἐπιγραφὴ καὶ τὰ ἀποστρογγυλευμένα, ὄρθια, ἀσταθῆ καὶ χωρὶς καμιά ἐπιμέλεια γράμματα (Α. Σ ι γ ά λ α, Ἱστορία τῆς ἑλλην. γραφῆς, 216-217). Ὁ λαϊκὸς τους χαρακτήρας εἶναι φανερός. Τὰ γράμματα ὅλων τῶν ὁρατῶν ἐπιγραφῶν τοῦ πρώτου στρώματος τῶν τοιχογραφιῶν, ὅπως Α, Ε, Κ, Λ, Ν, Υ εἶναι τυπικὰ τοῦ 10 αἰ. (V. G a r d t h a u s e n, Griech. Palaeogr. πίν. 3). Οἱ ὁμοιότητες μὲ χρονολογημένα ἀκριβῶς στὸ α' μισὸ τοῦ 11 αἰ. ἀλφάβητα τῆς Καππαδοκίας (J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e, ἔ.ἀ., πίν. XXIII) δὲν πείθουν πὼς εἶναι σύγχρονα, γιατί αὐτὴ ἡ ἀπομονωμένη περιοχὴ τῆς Μ. Ἀσίας ἄρχισε νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ἐπίσημη βυζαντινὴ παράδοση μόνο κατὰ τὸν 10 αἰ. (N. Th i e r r y, Notes critiques à propos des peint. rupestres de Cappad. «Rev. Et. Byz.», τ. 26 (1968), σ. 348). Γι' αὐτὸ κάποια καθυστέρηση στὴν ἀφομοίωση τῶν «μητροπολιτικῶν» μορφῶν εἶναι φανερὴ καὶ δικαιολογημένη. Ἡ Καστοριά στὸν 10 αἰ. βρίσκεται στὴν περιοχὴ ἀκτινοβολίας τῆς Θεσσαλονίκης. (Γιὰ τὶς προσωρινὲς καταλήψεις τῆς Καστοριάς ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους στὸν 10 αἰ. βλ. N. C. M o u t s o p o u l o s, Esquisse de l'histoire de remparts de Castoria, Διεθνὲς Ἰνστιτ. Φρουρίων, Πεπραγμ. Η'

Ἐπιστ. Συνόδου, 76). Ἡ καλλιτεχνικὴ δραστηριότητά της αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, ὅπως εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὶς λαϊκὲς τοιχογραφίες τοῦ πρώτου στρώματος στὸν Ἅγιο Στέφανο καὶ στὸν Ταξιάρχη τῆς Μητροπόλεως, ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν Στυλ. Πελεκανίδη στὸ τέλος τοῦ 9 αἰ.-ἀρχὲς 10 αἰ. (Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina, 1964, 351 κ.έ.), καὶ στοὺς Ἁγίους Ἀναργούρους, ἔχει σχέση μὲ ἀνάλογα ἔργα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴ Θεσσαλονικὴ μὲ τὴν Ἀνάληψη στὸν τροῦλλο τῆς Ἁγίας Σοφίας (N. καὶ M. Thierry, *Aynali kilisse*, CA, τ. 15 (1965), σ. 145) καὶ τὴν Ἀνάληψη στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς κόγχης στὴ Ροτόντα (A. Ξ υ γ γ ό π ο υ λ ο ς, Ἡ τοιχογραφία τῆς Ἀναλήψεως ἐν τῇ ἀψίδι τοῦ ἀγ. Γεωργ. Θεσσαλ. ΑΕ 1938, σ. 32-53).

Ἡ σύγκριση τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Καστοριάς μὲ γράμματα ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴ τοῦ τέλους τοῦ 9 αἰ. (Ἀνάληψη Ἁγίας Σοφίας), τῶν ἀρχῶν τοῦ 10 αἰ. (ἐπιγραφὴ τοῦ Λέοντος Χιτζιλάκη· βρέθηκε κοντὰ στὸ παλιὸ λιμάνι, βρίσκεται σήμερα στὸν αὐλόγυρο τῆς Ροτόντας) καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 11 αἰ. (τοιχογραφίες Ἁγίας Σοφίας, κτητορικὴ ἐπιγραφὴ καὶ τοιχογραφίες τῆς Παναγίας Χαλκέων) δείχνει ὅτι τὰ γράμματα τῆς Καστοριάς ἀπομακρύνονται, χωρὶς νὰ ἀποδεδεικνύονται, ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ 9 αἰ. καὶ τείνουν σὲ σχήματα ποὺ καθιερώνονται στὴν ἐποχὴ τῆς μεγάλης ἀκμῆς τῶν Μακεδόνων (πίν. 1).

ΔΟΥΛΟΣ. Τὸ Υ εἶναι κεφαλαῖο. Ἡ κατάληξη -ος ἔχει μορφή συμπίληματος (B. A. van Groningen, *Short Manual of gr. palaeogr.* 43). Αὐτὴ ἡ μορφή τῆς κατάληξης -ος (γιὰ ὅλες τὶς μορφές τῆς -ος βλ. G. F. Cereteli, *Sokraščenija v'grečeskish' rukopisjach' preimušestvenno ró datirovannym' rukopisjam'* S. Peterburga i Moskvu, πίν. VIII) ἐμφανίζεται στὶς ἐπιγραφὰς λίγο πρὶν τὴν β' χιλιετία καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπίδρασης τῆς μικρογράμματης γραφῆς στὴ μεγαλογράμματη. Χρησιμοποιεῖται κυρίως στὴ λέξη «ἅγιος» καὶ στὰ ὀνόματα τῶν ἁγίων. Στὸν Ἅγιο Στέφανο καὶ στὸν Ταξιάρχη τῆς Μητροπόλεως, στὸ πρῶτο στρώμα τῶν τοιχογραφιῶν τοὺς, ἡ χρῆση τοῦ συμπίληματος τῆς -ος εἶναι γενικὴ. Στὶς τοιχογραφίες τῆς Καππαδοκίας τὸ συμπίλημα τῆς κατάληξης -ος ἐμφανίζεται λίγο ἀργότερα, στὸ β' μισὸ τοῦ 10 αἰ. (J e r p h. II, 424. N. καὶ M. T h i e r r y, ἔ.ἀ., πίν. 84, 85. J. L a f o n t a i n e - D o s o g n e ἔ.ἀ., πίν. XXIII). Καθυστερημένη ἐμφανίζεται στὴν Καππαδοκία (11-12 αἰ. J e r p h, ἔ.ἀ., I, 384¹ πρβλ. P. L. V o c o t o p o u l o s, *Fresques du XI siècle à Corfou*, CA XXI (1971) 157²⁴) καὶ τὸ συμπίλημα Α μέσα σὲ Ο, ποὺ ἀντικαθιστᾷ τὴν λέξη ὁ «ἅγιος» στὶς ἐπιγραφὰς τῶν ὀνομάτων. Στὴν Καστοριά συναντᾶται νωρίτερα· στοὺς Ἁγίους Ἀναργούρους, στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου (πίν. 1) καὶ στὸν Ἅγιο Στέφανο, στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ ἁγίου Ματθαίου. Ἡ χρῆση τοῦ ὠστόσο

I		II	III			IV	V	
1	2		1	2	3		1	2
Α	Α	ΑΑ	α	Αα [ⓐ]	Αα	α [ⓐ]	Α	Αα
Β	Β	ΒΒ	β		β	β	ΒΒ	ΒΒΒ
Γ	Γ	Γ	γ	γ	γ	γ	Γ	Γ
Δ	Δ	Δ	Δ		Δ	Δ	Δ	Δ
Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	ΕΕ	Ε	Ε
Σ		Ζ	Τ				Τ	Τ
Η	Η	Η	Η	Η		Η	Ζ	Η
Θ	Θ	Θ	Θ			Θ	Θ	Θ
Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι
ΚΚ	Κ	ΚΚ	ΚΚ	Κ	Κ	Κ	ΚΚ	ΚΚ
Λ	Λ	ΛΑ	λ	λ	λ		λ	λλ
Μ	Μ	Μ	μ			Μ	Μ	Μ
Ν	Ν	Ν	ΝΝ	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν
Ξ		Ξ					Ξ	
Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Οο	Ο
Π	Π	Π					Π	Π
Ρ	Ρ	Ρ	Ρ				Ρ	Ρ
Γ	Γ	Γ			Γ	ΓΓ	Γ	Γ
Τ	Τ	Τ	Τ				Τ	Τ
Υ	Υ	Υ	Υ			Υ	Υ	ΥΥ
Φ	Φ	Φ					Φ	Φ
Χ	Χ	Χ					Χ	
Ω	Ω	Ω	Ω	Ω		Ω	Ω	Ω

Πίν. Ι - Πίνακας αλφαβήτων

I/1-Αγ. Σοφία Θεσσαλονίκης. Κτητορική επιγραφή τρούλλου τέλος 9 αϊ. I/2-Αγ. Σοφία Θεσσαλονίκης, επιγραφή Ἀναλήψεως στὸν τρούλλο, τέλος 9 αϊ. II-επιγραφή Λέοντος Χιτζιλάκη, ἀρχές 10 αϊ. III/1-Αγ. Ἀνάγυροι Καστοριάς, επιγραφή Κωνσταντίνου. III/2-Αγ. Ἀνάγυροι Καστοριάς, επιγραφές ἀγ. Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. III/3-Αγ. Ἀνάγυροι Καστοριάς, επιγραφές ἀγ. Βασιλείου καὶ Νικολάου. IV/Αγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης, τοιχογραφίες τοῦ νάρθηκα, ἀρχές 11 αϊ. V/1-Παναγία Χαλκίων, κτητορική επιγραφή ὑπερθύρου, 1028. V/2-Παναγία Χαλκίων, τοιχογραφίες, 1028.

στις ἐπιγραφές αὐτῶν τῶν δύο ἐκκλησιῶν (τοιχογραφίες πρώτου στρώματος) δὲν εἶναι καθολικὴ ἀλλὰ μᾶλλον ἐξαιρέσιμη.

Στίχ. 2. ΤΟΥ ΘΥ. *Sacrum nominum*. Συντομογραφία τοῦ Θεοῦ. Τὸ Υ τοῦ ἄρθρου εἶναι κεφαλαῖο. Τὸ υ τοῦ «Θεοῦ» μικρό. Υ ἢ υ γράφεται χωρὶς διάκριση ἀπὸ τὸν γραφέα τῆς ἐπιγραφῆς. Μετὰ τὸ «Θεοῦ» τελεία.

Ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ». Χαρακτηριστικὸς καὶ πολὺ γνωστὸς χριστιανικὸς ἐπιγραφικὸς τύπος. Ἐδῶ τὸ ἀρχαιότερο παράδειγμα στὴν Καστοριά καὶ ἀπὸ τὰ πρωϊμότερα γνωστά μου παραδείγματα.

Ἐπιγραφή μὲ παρόμοιο περιεχόμενο στὸν 11 αἰ. δὲν ὑπάρχει, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, στὴν Καστοριά. Στὸν 12 αἰ. (1198) ἀνήκει ἓνα χάραγμα στῇ δυτικῇ ὀψι τῶν Ἁγίων Ἀναγύρων (ABME τ. 4 (1938), σ. 58, εἰκ. 40¹) μὲ τὸν ἐξῆς τύπο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μήνας - ἡμερομηνία - ἔτος - ἰνδικτιῶνα», πού εἶναι καὶ ἡ χαρακτηριστικώτερη μορφή του γιατί περιέχει πλήρη χρονολογία. Στὸ τέλος τοῦ 13 αἰ., στὸ 1295 καὶ 1297 (ABME, ἔ.ἀ., 58 εἰκ., 40^{2,3}), ἀνήκουν δύο ἀκόμη χάραγματα μὲ παρόμοιο περιεχόμενο στῇ δυτικῇ ὀψι τῶν Ἁγίων Ἀναγύρων. Τὸ πρῶτο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - ἔτος». Τὸ δεύτερο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μήνας - ἡμερομηνία - ἔτος - ἰνδικτιῶνα». Ἐνα τέταρτο χάραγμα, ἀδημοσίευτο, στὸ ἴδιο μέρος ἀρχίζει μὲ τὸ «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ...». Στὸ τέλος τοῦ 13 αἰ., ἢ ἀρχὲς τοῦ 14 αἰ. τοποθετεῖ ὁ Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο ς (ABME, ἔ.ἀ., 115) τὴν ἐπιγραφή τοῦ Θεοδώρου Λιμνεώτη, ὁ ὁποῖος εἰκονίζεται σὲ στάση προσφορᾶς στὸν νάρθηκα τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, κάτω ἀπὸ τὴν σκάλα πρὸς τὸ ἀσκηταριὸ (ABME, ἔ.ἀ., εἰκ. 80, 81 καὶ Σ. Π ε λ ε κ α ν ἰ δ η ς, Καστοριά, πίν. 99α). Ἐχει παρόμοιο τύπο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μήνας» καὶ «ἔτος» συμπληρώνει ὁ Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο ς. Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν προσθήκη, ἡ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου θὰ πρέπει, βάσει τοῦ ἐπιγραφικοῦ τύπου, νὰ παρεμβληθῇ ἀνάμεσα στὸν μήνα καὶ στὸ ἔτος. Στὸν 14 αἰ. δὲν ὑπάρχει ἀνάλογο παράδειγμα στὴν Καστοριά. Στὸν 15 αἰ. χρονολογοῦνται δύο γραπτὲς ἐπιγραφές, καὶ πιθανῶς, μιὰ τρίτη, στὶς παραστάσεις κοιμηθέντων, πού εἰκονίζονται σὲ στάση δέησης στῇ νότια ἐξωτερικῇ πλευρᾷ τοῦ Ταξιάρχη τῆς Μητροπόλεως. Ἡ πρώτη εἶναι τοῦ 1436 (ABME, ἔ.ἀ., 103, εἰκ. 69¹, 72). Προηγεῖται τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ μὲ τὸν τύπο τοῦ «μνήσθητι Κύριέ μου Χριστέ τῇ δούλῃ σου Εὐφροσύνη» καὶ ἀκολουθεῖ «ἐκοιμήθη - μήνας - ἡμερομηνία - ἔτος». Ἡ δεύτερη εἶναι τοῦ 1439 (ABME, ἔ.ἀ., 103, εἰκ. 69², 70). Ἀκολουθεῖ τὸν πλήρη τύπο: «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μήνας - ἡμερομηνία - ἔτος - ἰνδικτιῶνα». Στῇ μεταγραφῇ (ἔ.ἀ. 103) τὸ ὄνομα τοῦ μήνα γράφεται συντομογραφικὰ καὶ ἡ ἡμερομηνία παραλείπεται λόγφ ἀβλεψίας, ἐνῶ διακρίνονται πολὺ καθαρὰ στὴν ἐπιγραφή καὶ στὸ πανομοιότυπο (ἔ.ἀ., 101, εἰκ. 69²), «Ἰουλίφ ΚΑ'». Ἡ τρίτη ἐπιγραφή

(ABME, ξ.ά., 102, εικ. 71), «έκοιμήθη ἡ δούλη τοῦ Θεοῦ μηνὶ ἔτους», δὲν ἔχει οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, οὔτε τοῦ μήνα οὔτε καὶ τὸ ἔτος. Μήπως ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀτέλειωτη; Στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μαγαλειοῦ ὑπάρχει ἐπιγραφή τοῦ 1505 (ABME, ξ.ά., 166, εικ. 114. Π ε λ ε κ α ν ἰ δ η ς, ξ.ά., πίν. 176) μὲ παρόμοιο τύπο: «έκοιμήθη ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - ἔτος» δίπλα σὲ μορφὴ δεομένου.

Ὁ ἐπιγραφικὸς αὐτὸς τύπος ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένος. Ἀνάλογα παραδείγματα ἀπὸ τὸν 10 αἰ. καὶ μετὰ στὴν Θεσσαλονίκη (Μ. Δ ἡ μ ι τ σ α ς, Μακεδονία, 544. Π. Ν. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά, 14. καὶ Μ. Σωτηρίου. Ἡ βασις. τοῦ ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης 22, 8), στὴν Θράκη (Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Ἀρχαιότητες καὶ ἐπιγρ. τῆς Θράκης, συλλεγ. κατὰ τὸ ἔτος 1885, προσετέθησαν καὶ τινες ἐπιγρ. Μακεδονίας, ΕΦΣΚ, Παράρτημα τοῦ 17 τόμου (1887) 101). Σὲ ἐπιγραφή Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1387 (C. G. Curtis - Σ. Ἀριστάρχης, Ἀνέκδ. ἐπιγρ. Βυζαντίου, ΕΦΣΚ, Παράρτημα 16 τόμου (1885) 38, ἀριθ. ΡΜΘ'), στὴν Μ. Ἀσία (ἐπιγραφή τοῦ 10-11 αἰ. H. Grégoire, Recueil des inscript. gr. chrét. d'Asie Mineure, ἀριθ. 337, τοῦ 1006 στὰ Θυάτεια, ξ.ά., ἀριθ. 327, τοῦ 1118 στὸν Ἅγιο Νικόλαο στὰ Μύρα, ξ.ά. ἀριθ. 292), στὴν Καππαδοκία (στὸ παρεκκλήσι τοῦ Δανιὴλ μὲ ἀρχαῖκες τοιχογραφίες, Jerph., ξ.ά., I, 173, στὸν Ἅγιο Βασίλειο βορείως τῆς Djemil, ξ.ά., II, 125, στὴν ἁγία Βαρβάρα ἀρχὲς 11 αἰ., ξ.ά., II, 308, σὲ ἐγγράκη ἐπιγραφή στὴν κοιλάδα τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, ξ.ά., πίν. 185, 2. H. Rott, Kleinasiat. Denkmaler... 145, σὲ δύο ἐπιγραφὲς τοῦ 1293 στὸ Ὁρτάκιοϊ, Jerph. II, 243, Rott, 150. H. Grégoire, Rapport sur un voyage d'exploration... BCH τ. 33 (1909) ἀριθ. 93-94, ἐπιγραφὲς τοῦ 15 αἰ. BCH 33 (1909), ξ.ά., ἀριθ. 63-64), στὴν Κύπρο (ἐπιγραφή τοῦ 1009 στὸν νάρθηκα τῆς Παναγίας Ἀσίνου, Α. Παπαγεωργίου, Masterpieces of the Byzant. Art of Cyprus, 17, πίν. XIII, σὲ ἐνθυμήσεις κυπριακῶν χειρογράφων τοῦ 13-14 αἰ¹. Κυπρ. Σπ. 15 (1951) ἀριθ. 25-62, σὲ τρεῖς ἐγγράκτες ἐπιγραφὲς τοῦ 14 αἰ. Κυπρ. Σπ. 4 (1940) 28, 29, 31). Στὴν Αἴγυπτο ἐπικρατεῖ ὁ τύπος «έκοιμήθη ὁ μακάριος» (Lefebvre, ξ.ά., καὶ κυρίως ἐπιγραφὲς τῆς Rodah, σ. 33 κ.έ.) εἶναι ὁμοῦς παλαιότερος τοῦ προηγούμενου.

Καὶ οἱ δύο τύποι ἀναφέρονται στὸ γεγονός τοῦ θανάτου, γι' αὐτὸ μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ἀκολουθεῖ μόνον ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς τῆς κοίμησής του. Ὁ ἐπιγραφικὸς τύπος ἀρχίζει μὲ τὸ «έκοιμήθη ὁ δούλος τοῦ Θεοῦ», ἀκολουθεῖ τὸ ὄνομα καὶ ἡ ιδιότητα τοῦ νεκροῦ καὶ τελειώνει μὲ τὸν χρονικὸ προσδιορισμό. Τὰ δύο πρῶτα μέρη, ποὺ ἀποτελοῦν τὸν κορμὸ τῆς ἐπιγραφῆς, παραμένουν πάντοτε σχεδὸν ἀμετάβλητα. Μεταβλητὸς εἶναι

1. Χρῶσθω τὴν ὑπόδειξη στὸν κ. Α. Παπαγεωργίου, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ.

μόνον ὁ χρονικὸς προσδιορισμός. Οἱ δύο παράγοντές του, μήνας - ἡμερομηνία καὶ ἔτος μὲ — συχνά — ἰνδικτιώνα, εἶτε συνυπάρχουν, ὅποτε ἔχουμε πλήρη χρονικὸ προσδιορισμό, εἶτε ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο παραλείπεται. Στὴν περίπτωσηὴ ποὺ ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς περιέχει μόνο μῆνα καὶ ἡμερομηνία ἢ ἀναφορὰ στὴν ἡμερομηνία δὲν γίνεται πάντοτε μὲ τὴν χρονικὴ δοτικὴ, π.χ. «ἀπρίλιω Ἡ», ἀλλὰ μὲ τὴν ἐμπρόθετη αἰτιατικὴ πληθυντικοῦ «εἰς τὰς» (G r é g o i r e, ἀριθ. 327, 337. BCH 33 (1909), ἔ.ἀ., ἀριθ. 71, ὅπου ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς ἐκτὸς ἀπὸ τὸν μῆνα καὶ τὴν ἡμερομηνία περιέχει καὶ ἰνδικτιώνα, ἀριθ. 85-87, ὅπου ἀντὶ τοῦ «ἐκοιμήθη» χρησιμοποιεῖται τὸ «ἐτελειώθη»), ἢ σπανιότερα ἐνικοῦ «εἰς τὴν» (σὲ ἐνθυμήσεις κυπριακῶν χειρογράφων Κυπρ. Σπ. τ. 15 (1951), ἀριθ. 35, 39. 17 (1953), ἀριθ. 39, 77. 23 (1959), ἀριθ. 39). Χρήση τῆς «εἰς τὰς» γιὰ προσδιορισμὸ ἡμερομηνίας συναντᾶται καὶ σὲ ἐπιγραφὰς διαφορετικοῦ περιεχομένου (M. R e s t l e, Byzant. wall paint. in Asia Minor, I, 141). Εἶναι μορφὲς τῆς δημοτικῆς (γιὰ τοὺς δημοτικούς τύπους στὶς καπαδοκικὲς ἐπιγραφὰς καὶ γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα μελέτης τους βλ. Α. Π ο λ ῖ τ η ς, Βυζαν. ἐπιγραφικά, «Ἑλληνικά», τ. 24 (1971), σ. 126). Ἐμφανίζονται στὸν 9-10 αἰ. ποὺ εἶναι περίοδος γενικωτέρων μεταλλαγῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας.

Στὶς δύο ἐπιγραφὰς τοῦ Ὁρτάκιοι μετὰ τὸ «ἐκοιμήθη...» διευκρινίζεται ὁ τόπος ταφῆς· «ἔθετο ἐν τῇ ἀγίᾳ μονῇ ταύτῃ». Γι' αὐτὸ δὲν μπορούμε νὰ δεχτοῦμε μὲ βεβαιότητα ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιγραφῆς «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ...» στὸν Ἅγιο Στέφανο Καστοριάς, «δηλοῖ σαφῶς ὅτι ἐνταῦθα εἶχε ταφῇ ὁ δωρητὴς Θεόδωρος Λυμνεώτης» (ABME, ἔ.ἀ., 115). Τὸ περιεχόμενο ἔχει περισσότερο χαρακτῆρα ἐνθύμησης, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλὰς ἐπιγραφὰς αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι χαραγμένες σὲ πλάκες, ποὺ μὲ μεγάλη πιθανότητα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἐπιτύμβιες. Οἱ γραπτὲς ἢ οἱ ἐγγράκτες ἐπιγραφὰς στοὺς τοίχους τῶν ἐκκλησιῶν ἔχουν σαφῶς χαρακτῆρα ἐνθύμησης, ὅπως ἀκριβῶς οἱ ἐνθυμήσεις τῶν κυπριακῶν χειρογράφων.

Χαρακτηριστικὸς παλαιοχριστιανικὸς ἐπιτύμβιος τύπος εἶναι «κοιμητήριον διαφέρον» (N. B e e s, ἔ.ἀ., 39). Γνωστότερος, ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα (W. P e e k, Griech. Vers - Inschriften. Grab-Epigramme, 83) ἕως σήμερα, εἶναι τὸ «ἐνθάδε κεῖται» ἢ «ἐνθάδε κατέκειται» (P. P e r t r i z e t, Inscript. de Philppes, BCH, τ. 24 (1900), σ. 307. L. R o b e r t, Épitaphes chrétiennes, «Hellenica», τ. I (1940), σ. 33. C. M. K a u f m a n n, Handbuch der Altchristl. Epigr. 63, Grégoire, ἀριθ. 5. BCH, τ. 33 (1909), ἔ.ἀ., ἀριθ. 12, 22, 84. F. P a p a z o g l o u, Épitaphe chrétienne d'Héraclée des Lyncestes, «Recueil de Trav. de la Facul. de Philos. de Beograd», τ. XI-I (1970), σ. 94. Γ. Σ ω τ η ρ ῖ ο υ, Ἡ χριστ. κατακόμβη τῇ νήσῳ Μήλου, ΠΑΑ 1928, 36 N. B e e s, ἔ.ἀ., 56. N. καὶ M. T h i e r r y, ἔ.ἀ., 68, 69. Σ. Π α π α δ ὀ π ο υ λ ο ς - K. X. Φ α τ ο ὕ ρ ο υ, Ἐπιγραφὰς τῆς Πάτμου, 24). Καὶ οἱ δύο τύποι, σὲ σύγ-

κριση με τούς προηγούμενους, αναφέρονται στὸν τόπο ταφῆς τοῦ νεκροῦ, γι' αὐτὸ καὶ οἱ σχετικὲς ἐπιγραφές γράφονται ἐπάνω στοὺς τάφους.

KONSTANTHNOΣ. Ο ἀντί Ω. Φαινόμενο πολὺ συχνό. Τὸ Ω σχεδὸν λείπει ἀπὸ τῆ Καππαδοκία. (Jerph., ἔ.ἀ., I, 165, 197, 292. Ν. καὶ Μ. Thierry, ἔ.ἀ. 112). Ἡ ἀντί Ι. Τὸ ὄνομα γράφεται συχνὰ μετὰ τὴν ἴδια ὀρθογραφία (Ν. καὶ Μ. Thierry, ἔ.ἀ. 107). Γιὰ τὶς ταιλαιωρίες τοῦ ὀνόματος βλ. Ch. Makaronas, *Via Egnatia and Thessal.*, Stud. Repres. to D. M. Robinson, I, 383⁹). Τὸ Α ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὸ α μικρό. Κωνσταντῖνος ὀνομάζεται ὁ δεόμενος ἄνδρας κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή. Εἰκονίσθηκε σ' αὐτὴ τὴν στενὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἀνατολικοῦ τοῖχου τοῦ νάρθηκα γιὰτὶ δέεται πρὸς τὸν ὁμώνυμό του ἁγίου Κωνσταντῖνο. Εἶναι, πιθανῶς, κάποιος δωρητὴς τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων, ἃν καὶ δὲν κρατᾷ, ὅπως συνήθως, ὁμοίωμα ἐκκλησίας. Παράσταση γενειοφόρου ἄνδρα σὲ στάση δέησης καὶ ἐπιγραφὴ «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Ἀλέξιος» ὑπῆρχε στὴν κάτω ζώνη τοιχογραφιῶν στὸν βόρειο τοῖχο τοῦ νάρθηκα τοῦ μικροῦ βυζαντινοῦ ναΐσκου τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ ναῖσκος βρισκόταν πίσω ἀπὸ τὴν Μητρόπολη καὶ κήκε τὸν Αὐγουστο τοῦ 1890. Ὁ Π. Ν. Παπαγεωργίου ἀναγνώριζε σ' αὐτὴ τὴν πολὺ συγγενικὴ παράσταση τὸν κτήτορα τῆς ἐκκλησίας (Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά, 14). Μετὰ τὸ «Κωνσταντηνος» τελεία.

Στίχ. 3. $\overset{\eta}{M} = \text{μη}(\nu\acute{\iota})$. Ἀνάμεσα στὶς συντομογραφίες καὶ γραφές τοῦ μηνός, μηνὶ $\overset{H}{M}$, $\overset{I}{M}$, $\overset{H}{MHN}$, $\overset{H}{MNI}$ (N. Bees, ἔ.ἀ., 57) περισσότερο γνωστὴ εἶναι ἡ συντομογραφία $\overset{H}{M}$ (T. B. Mitford, *New Inscript. from Early Christ. Cyprus*, «Byzantion», τ. 20 (1950), σ. 174. Στυλ. Πελεκανίδης, Χριστιαν. ἐπιγρ. ἐκ Καισαρείας τῆς Ἄνω Μακεδονίας, τόμ. Ἀμαντου, 467, ὅπου πολλὰ παραδείγματα). Στὴν ἐπιγραφὴ τῆς Καστοριᾶς τὸ ὑπερκείμενο γράμμα (η) δὲν εἶναι Η κεφαλαῖο ἀλλὰ η μικρό. Εἶναι παραλλαγὴ τῆς προηγουμένης συντομογραφίας $\overset{H}{M}$ καὶ ὀφείλεται σὲ ἐπίδραση τῆς μικρογράμματης γραφῆς στὴ μεγαλογράμματη. Δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παλιότερη ἀπὸ τὸν 9 αἰ. Τὸ φαινόμενο εἶναι σπάνιο, ἀπ' ὅσο γνωρίζω. Ἀνάλογο παράδειγμα σὲ ἐπιγραφὴ τοῦ 1145 ἀπὸ τὴν Δράμα (Α. Παπαδόπουλος-Κερμεύς, ἔ.ἀ., 109).

Παραπλήσια μετὰ τὶς δύο προηγούμενες συντομογραφίες τοῦ μηνός (νός) εἶναι ἡ συντομογραφία $\overset{h}{M}$ ποὺ συναντᾶται στὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο. Διαβάζεται κι ἐδῶ «μη(ν)» (A. V. Yonah, *Abbreviations in gr. inscript.*

the Near East BC 200-AD 1100, 85). Θεωρεῖται δηλαδὴ τὸ ὑπερκείμενο γράμμα ὡς τὸ λατινικὸ h, ποὺ ἀντικαθιστᾷ σὲ ὀρισμένους περιπτώσεις τὸ ἑλληνικὸ H (W. Wroth, Catal. of the Imper. Byz. Coins in the Brit. Mus. 331¹, 391, πίν. XLV 16, 17. Byz. Coins in the D. O. Coll. and in the Whittemore Coll. P. Grierson, Part I, Phocas and Heraclius, 274, σημ. 69-71) καὶ ὄχι ὡς τὸ λατινικὸ h (N), ποὺ παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὰ γράμματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου (A. Σιγάλα, 195. H. Longuet, Introduction à la numism. byz. 44) ὁπότε καὶ ἡ συντομογραφία θὰ διαβαζόταν «μ(ή)ν».

^N
ΝΟΕΒΠΙΟ. Τὸ ὑπερκείμενο N εἶναι τὸ γράμμα N κι ὄχι συντομογραφία. Τῇ θέσει τοῦ γράμματος τὴν ἐπέβαλε ἡ στενότητα χώρου τῆς ἐπιγραφῆς.

Πρβλ. τὸν τύπο **ΝΟΕΝΒΠΙΟ** σὲ ἐπιγραφή τοῦ 1014 ἀπὸ τὴν Ἑφεσο (Grégoire, ἔ.ἀ., ἀριθ. 155) καὶ σὲ ἐπιγραφή στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου στὸ Πάνιον Θράκης (Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, ἔ.ἀ., 92, πίν. Γ⁴). N ἀντὶ M («συνβίου» ἀντὶ «συμβίου» BSA 15 (1908-9) 183, στὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων, Δ. Εὐαγγελίδης, Ἡ Παναγία Χαλκέων, πίν. 1) εἶναι φαινόμενο πολὺ συχνὸ στὶς ἐπιγραφές (N. Βέη, Πεντήκοντα χριστιαν. καὶ βυζαντιακῶν ἐπιγρ. νέαι ἀναγνώσεις, AE 1911, 100) καὶ ὀφείλεται σὲ ἐπίδραση τοῦ προφορικοῦ λόγου.

^{N—}
ΗΖΙΚΑ — Ὁ ἐπιγραφικὸς τύπος «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ» στὴν χαρακτηριστικώτερη μορφή του ἔχει, ὅπως εἶδαμε, μετὰ τὸν μῆνα ἡμερομηνία, ἔτος καὶ ἰνδικτιῶνα. Δὲν θὰ διστάζαμε νὰ διαβάσουμε στὰ τέσσερα τελευταῖα γράμματα κι αὐτῆς τῆς ἐπιγραφῆς κάποια χρονολογία (τὸ Η= ὀγδόη, δηλ. μηνὶ Νοεμβρίῳ ὀγδόη), ἂν μπορούσαμε μὲ βεβαιότητα νὰ διορθώσουμε τὸ ΖΙΚΑ σὲ ΖΥΚΑ (=6421=912), ἀφοῦ τὸ ἔτος αὐτὸ συμπίπτει μὲ τὴν χρονολόγησιν τῶν τοιχογραφιῶν ἀπὸ τὸν Στυλ. Πελεκανίδη στὶς ἀρχές τοῦ 10 αἰ. Λάθη διάφορα σὲ χρονολογίες ἐπιγραφῶν εἶναι κοινὸς τόπος. Ἀντικατάσταση τοῦ Υ μετὰ Ι συνηθίζεται στὶς ἀρχές τοῦ 10 αἰ. (Α. Τσοπανάκης, Μικρὴ συμβολὴ στὴν ἐξέλιξιν τοῦ φωνηεντισμοῦ, τόμος Μ. Τριανταφυλλίδης, 436). Μποροῦμε ὅμως νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς γίνονται λάθη φωνηεντισμοῦ (γιωτακισμοί) στὶς χρονολογίες; Ἡ ὑπερκείμενη κατάληξις τῆς δοτικῆς -φ σὲ χρονολογίες, ὅπως π.χ. **ΖωΠωΝωΖω** (I. E. Καραγιαννὸπουλος, Βυζαντ. διπλωμ. Α', 251, ἀριθ. 56), «**ΖωΔ'**» στὴν Κουμπελίδικη Καστοριάς (ABME, ἔ.ἀ., 135), «**ΖωΞΑ'**» στὴ Ρασιώτισσα Καστοριάς (ABME, ἔ.ἀ., 159) δείχνει πὼς τὰ γράμματα τῶν χρονολογιῶν διαβάζονταν ὡς τακτικὰ ἀριθμητικὰ (πρβλ. Καραγιαννὸπουλος, 275, ἀριθ. 85) κι ὄχι ὡς γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου.

Ἔτσι ἡ ἀνίχνευση χρονολογίας, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, στὰ τελευταῖα τέσσαρα γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς, ποὺ θὰ ἔδινε ὄχι μόνο τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου ἀλλὰ καὶ τὴν ὀριστικὴ χρονολόγηση τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ πρώτου στρώματος τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων πρέπει νὰ θεωρηθῇ «εὐτυχὴς σύμπτωσης».

Γι' αὐτὸ προτείνεται δευτέρη ἀνάγνωση, ποὺ δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς τύπους χρονικοῦ προσδιορισμοῦ ἐπιγραφῶν, μὲ παρόμοιο περιεχόμενο.

N—

ΗΨΙΚΑ — «εἰς τὴν εἰκοστὴν πρώτην». Ἡ ἀντὶ ΕΙ, Ι ἀντὶ Η. Τὸ Ν τοῦ ἄρθρου «τὴν» ὑπερτίθεται λόγῳ στενότητος χώρου. Δὲν εἶναι συντομογραφία. Αὐτὸς ὁ τύπος χρονικοῦ προσδιορισμοῦ εἶναι μοναδικὸς στὴν Καστοριά. Πιθανῶς ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Θεοδώρου Λιμνεώτη στὸν Ἅγιο Στέφανο «ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ - ὄνομα - μῆνας», ἂν συμπληρωθῇ μόνον μὲ ἡμερομηνία, εἶναι ἕνα ἀκόμη παράδειγμα συνοπτικοῦ χρονικοῦ προσδιορισμοῦ στὴν Καστοριά μετὰ τὴν ἐπιγραφὴ τοῦ Κωνσταντίνου στοὺς Ἀγίους Ἀναργύρους.

Ἡ ἐπιγραφὴ διαβάζεται συνολικά:

Ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος
τοῦ Θεοῦ Κωνσταντῖ
νος μηνὶ Νοεμβρίῳ εἰς τὴν ΚΑ'.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Ν. ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

R É S U M É

Charalambos Bakirtzis, Une inscription de l'église Aghii Anargyroi à Kastoria.

C'est la première fois qu'on publit cette inscription peinte en sec sur les fresques de la première période de l'église Aghii Anargyroi à Kastoria. D'après l'analyse de son type, l'inscription se lit: «Ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Κωνσταντῖνος μηνὶ Νοεμβρίῳ εἰς τὴν ΚΑ'». Au dessous de l'inscription se trouve la figure d'un homme barbu et orant, qui est, peut être, le donateur de l'église.